

Дискусія і полеміка

Лев Шанковський

НАРИС ІСТОРІЇ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Корпус Січових Стрільців. Военно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917—1967. На основі книги «Золоті ворота», в-ва «Червона Калина» у Львові (1937). З доповненням новими матеріалами. Видання Ювілейного Комітету для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців. Редакційна колегія: д-р Олесь Бабій, Володимир Зарицький, Дмитро Герчанівський і інж. Богдан Білинський при співпраці Романа Завадовича. Обкладинка проекту В. Зарицького, роботи Любомира Рихтицького. Вільєта «Золоті Ворота» — арт. мал. М. Гарасовської-Дачишин. Ювілейна пропам'ятна відзнака — арт. мал. Леонід Перфецький. Друкарня М. Денисюка, Чікаго, 1969, 663 стор.

Перед нами об'ємистий нарис воєнної історії формації Січових Стрільців (у скороченні СС, у вимові — ЕсЕс). Січові Стрільці (СС), у відрізненні від Українських Січових Стрільців (УСС), були формацією Дієвої Армії УНР, тобто Наддніпрянської, а не Галицької Армії. У Дієвій Армії УНР, Січовими Стрільцями називано по черзі такі формації: Галицько-Буковинський курінь СС, Перший курінь СС, Перший полк СС, Окремий Загін СС, Дивізію СС, Корпус СС і Групу СС.

Галицько-Буковинський курінь СС сформувався в листопаді 1917 року і він, по суті, був легіоновою формацією, складеною з галицьких, буковинських та угорських українців для боротьби проти Австро-Угорщини, з якою тоді ще УНР перебувала в стані війни. Початок формації Січових Стрільців як всеукраїнської формації Армії УНР слід датувати Йорданом 1918 року, коли відбулися пам'ятні збори Січових Стрільців у Києві, які відкинули легіонову концепцію Галицько-Буковинського куреня СС, а теж різні радянські концепції, що в цій частині проявлялися, і схвалили ідейно-організаційні принципи, що стали обов'язковими для формації Січових Стрільців в українській армії. Характеристичною ціхою Січових Стрільців, що відрізняла їх від інших з'єднань української армії, було існування Стрільцевої Ради як дорадчого органу Команди СС, що проіснувала весь час існування формації Січових Стрільців.

Таким чином, від Йордану 1918 року, датується існування Січових Стрільців в Українській армії і від тоді її незмінним командиром є полк. Євген Коновалець. Спершу формація СС творить Перший курінь Січових Стрільців (командир куреня — Андрій Мельник; сотенні командири — Роман Сушко, Іван Чмола, Василь Кучабський, Федь Черник; зав'язок батерії — Роман Дашкевич, лікар — д-р Кость Воевідка; постачання: Гриць Гладкий та Іван Даньків), якому дуже скоро прийшлося прийняти

бойове хрищення у збройній боротьбі проти большевицьких повстанців у Києві, а потім проти інвазійної армії московських большевиків під командою царського полковника М. Муравйова. Після визволення Києва, 1-й курінь СС розгортається в 1-й полк СС, який, одначе, не бажає служити новому гетьманському режимові в Україні й розв'язується. Значна частина Січових Стрільців продовжує військову службу в рядах Запорізької дивізії, але в серпні 1918 року, Січові Стрільці збираються в Білій Церкві для відновлення своєї формації, яку дозволив створити гетьм. Скоропадський. За гетьманату, Січові Стрільці творять Окремий Загін СС, який мав розгорнутися в бригаду, але в межичасі ОЗСС бере участь в повстанні проти гетьманату, якого (повстання) був мілітарною опорою. У новій Дієвій Армії УНР, Січові Стрільці скоро розгортаються в дивізію, а потім у корпус двох-дивізійного складу і, врешті, в групу Січових Стрільців, до якої крім двох дивізій СС (вони мають порядкові числа 10-ої і 11-ої дивізії СС), входять теж 9-та Залізнична дивізія, що була сформована з решток Корпусу залізничної охорони (к-р ген. Ол. Осецький), який теж був мілітарною опорою протигетьманського повстання, а його командир, ген. Осецький одним із головних змовників.

Назва Січові Стрільці (СС) прийнялася для київської формації Січових Стрільців тому, що її основниками були, головно, колишні Українські Січові Стрільці (УСС), які попали були в російський полон. Ними були Андрій Мельник, Роман Сушко, Дмитро Герчанівський, Петро Пасіка, Василь Кучабський, Федь Черник, Іван Чмола і баг. інших, і серед них тільки полк. Євген Коновалець не був «усусусом», але полоненим старшиною австрійської армії. Все ж таки, із значної кількості «усусусів» у рядах формації (київськи) Січових Стрільців, годі робити висновок, що в ній переважали галичани. Цілком навпаки: в корпусі Січових Стрільців величезна більшість (около 80%) старшин і стрільців були наддніпрянцями. Хоч корпусним командиром був полк. Євген Коновалець, то начальниками штабу у ньому були полк. Сулківський і після нього — полк. (ген.) Марко Безручко, оба наддніпрянці. Командирами обох дивізій були галичани (полк. Іван Рогульський і полк. Роман Сушко), але начальниками штабу були наддніпрянці (полк. Всеволод Змієнок і полк. Юрій Отмарштейн). На 6 полків піхоти було 5 командирів наддніпрянців і тільки один галичанин; на 6 полків артилерії — відношення те саме: 5 командирів полків — наддніпрянців і тільки один галичанин; на 2 дивізіони кінноти — одним командував галичанин, другим наддніпрянець, при чому слід ще підкреслити, що кінноту СС, головним чином, складав Лубенський сердюцький кінний полк, який перший, під Червоним трактором перейшов на бік Січових Стрільців під впливом свого полк. священика о. Матіюка і зі своїм командиром полк. Юрієм Отмарштейном. Не можна недоцінювати вкладу гетьманської Сердюцької дивізії в розгортанні Січових Стрільців: сердюки 1—3 полків зі своїми старшинами створили 3-й полк СС, сердюки й старшини 4-го сердюцького полку — 4 полк СС. На базі серд. гарматного полку створено гарматну бригаду СС, при чому не можна теж і забути, що к-р сердюцького гарматного полку, полк. Афанасіїв служив за Центральної Ради в артилерії СС і склав тоді перший артилерійський статут української армії (Дашкевич, стор. 73). Велика більшість старшин гарматної бригади СС були старшинами сердюцького гарматного полку. У нас доволі часто, в разучій незгоді з фактами, представляється Сердюцьку дивізію як частину національно несвідому, з російським духом, що розбіглася й розсипалася в повстанні проти гетьмана виключно тому, що ця частина була створена

за гетьманату. Частини, які існували за гетьманату, не виключаючи й кадрів гетьманських Корпусів, всі приєдналися до протигетьманського повстання (Запорозжці, Сірожупанники, Чорноморці, Низові козаки з Могилева, а теж кадри I—VIII корпусів), і відограли значну роль в створенні Армії УНР. Протигетьманські повстання з «народу» розбіглися або перейшли на бік ворога.

Оці зауваження військово-історичного характеру, я вважав за потрібне подати перед рецензією на книгу, щоб і читачеві неспеціалістові було точно зрозуміло про історію якої саме частини української армії говорить-ся у цій книзі. А говорить в ній про найкраще зорганізовану частину української армії часів визвольної війни 1918—1920 рр. З точки зору військової організації Корпусу Січових Стрільців уявляв собою нормальний, регулярний армійський корпус двохдивізійного складу, в якому були організовані всі роди зброї й запільні служби згідно з тодішніми організаційними нормами. Корпус СС мав 6 полків піхоти, стільки ж полків артилерії (по суті — артилерійських дивізіонів (полк кінноти з двох дивізіонів, панцерний дивізіон в складі 4 панцерних потягів, автопанцерний дивізіон технічно-інженерські й зв'язкові частини, допоміжні відділи й запільні служби (постачання, медично-санітарну, обози, автоколону тощо), але й мав теж те, чого не мали з'єднання української армії (за винятком — Галицької армії) в 1919 році: Запасний кіш (старшинська й підстаршинська школи СС, 2 запасові курені для поповнення обох дивізій СС, пресову квартиру СС) і власні вишкільні сотні, наприклад, кулеметні (скорострільні), які дбали про військовий вишкіл для фронткових дивізій. Що інші частини української армії в 1919 році цього всього не мали, не було їх виною. Ось, наприклад, Запорізький корпус, який мав найбільше даних на те, щоб стати рівнорядною щодо організації частиною з корпусом СС, не міг завершити своєї організації, бо йому через інтриги забра-но фахового командира (полк. Болбочана), пережив бунт його наступника (от. Омелька Волоха) і врешті був пограбований зі всього свого військово-го майна, коли перейшов на румунську територію. Бо коли знаємо, що в 1919 році, Гарматня бригада СС була найсильнішою частиною Дієвої Армії УНР (20 батерій), то це було тільки тому, що румуни пограбували в Запорізького корпусу 80 гармат і амуніцію до них. Цих гармат ніколи вже пізніше не мав Запорізький корпус у своїх артилерійських частинах.

Беручи це все до уваги, появу військово-історичного нариску про Корпус Січових Стрільців треба тільки привітати. Варта привітати також тому, що Січові Стрільці не мають такої військово-історичної літератури, яка б відповідала їх значенню. Бібліографія І. Шендрика разом з доповненнями Дмитра Герчанівського інформує докладно про власні джерела до історії СС (в доповненнях Герчанівського пропущено I том праці В. Проходи «Записки непокірливого» (Торонто, 1969, перед появою книги її частини були друковані у «Вільному слові»), яка є доволі важливою для історії СС. Не подано теж ні в бібліографії, ні в доповненнях большевицьких джерел, які теж подають цікаві факти і причинки, яких поминути не можна. Ось, наприклад, у своїй книзі «Червоне козацтво» (Київ, 1965) І. Дубинський і Г. Шевчук подають доволі широко про воєнні операції червоного козацтва проти СС (стор. 56 і далші). На стор. 63 цієї книги читаємо, між іншими, таке: «Під Шепетівкою на полі бою залишився поранений інгуш Рамазан. Галичани-січовики запропонували йому здатися. Рамазан відповів: «Червоні не здаються» — і відкрив вогонь з маузера. Вбивши кількох петлюрівців, останню кулю він зберіг для себе. Наступного дня бронема-

шина противника доставила до польового караулу червоних козаків тіло героя і лист галицьких офіцерів з описом подвигу Рамазана. Так билися і вмирали безстрашні бійці пролетарської революції».

До цього небувалого в большевицькій літературі признання для свого противника (шанують ворожого героя) можна додати гірку нотку про долю червоних козаків у сталінській імперії, що вони її будували своєю кров'ю. Червоні козаки були винищені Сталінін доценту, разом зі своїми «прославленими» командирами (Віталій Приймаков та інш.). Серед зацілілих від сталінського погрому червоних козаків знайшовся теж автор названої книги, комбриг Червоного козацтва Ілля Дубинський, син священника зі села Бутенки на Полтавщині. Від 1933 до 1956 року мав доволі часу в советських концлагерях для роздумів, що це таке «пролетарська революція» в сталінському виданні. Вийшов з концентраку, коли в наслідок страйків і повстань в советських концлагерях (1953—1956) Кремль рішився їх розвантажити, а багато в'язнів реабілітувати.

Невикористання большевицьких джерел є причиною, чому в книзі немає згадки про те, що комдив Таращанської (44-ої) советської дивізії, Микола Щорс (1896—1919) загинув у бою з Січовими Стрільцями. 30 серпня 1919 року М. О. Щорс виїхав у село Білошицю, де тоді перебував штаб Богунського полку (на фронті проти СС під Коростенем). Під час огляду передових позицій, він був убитий ворожою кулею («Українська ССР в періоді громадянської війни, том II, Київ 1968, стор. 338»). Про загибель Щорса нічого не знали історики СС у періоді між двома війнами. Наступником Щорса на посту комдива Таращанської став І. Н. Дубовий, який теж впавав жертвою сталінського терору.

Все ж таки, перегляд джерел власних і большевицьких до історії корпусу СС, переконує нас, що з існуючої літератури предмету важко було б історикові відтворити повну воєнну історію Січових Стрільців. Чому це так є, частинно пояснив нам ще в 1933 році Іван Кедрин у львівському «Літописі Червоної Калини» («Чому досі нема повної історії Січових Стрільців?», ЛЧК, 1933, ч. 3), а теж у своїй передмові до Альманаху «Золоті Ворота», який появився виданням «Червоної Калини» в 1937 році. Цю передмову І. Кедрин передруковано в «Корпусі Січових Стрільців».

Отже в 1937 році появилися «Золоті Ворота», що мали стати першою повною історією Січових Стрільців. Альманах цей складався із 4 частин: 1. Стаття д-ра Василя Кучабського, «Від первопочинів до Проскурівського періоду», 2. Стаття ген. Марка Безручка, «Від Проскурова до Чорторії», 3. Стаття полк. Євгена Коновальця, «Причинки до історії української революції» і 4. Бібліографія Івана Шендрика. Польська цензура сконфікувала була статтю полк. Євгена Коновальця і альманах «Золоті Ворота» появився без неї. У відповідному місці зазначено було, що такі й такі сторінки пропущено з «технічних причин».

Книга «Корпус Січових Стрільців», є засадничо передруком «Золотих Воріт». Тепер уже в ній маємо Коновальцеві «Причинки», а теж інші доповнення, деякі документи, матеріяли про дію Ювілейного комітету для відзначення 50-ої річниці постанови формації Січових Стрільців. Яку це все має вартість для сучасних і майбутніх українських воєнних істориків? Найбільшу вартість посідає стаття ген. М. Безручка, бо це є фаховий огляд воєнної історії СС «від Проскурова до Чорторії» і, очевидно, Коновальцеві «Причинки», бо вони дають дуже авторитетне пояснення подій української революції, написане під безпосереднім їх враженням

командиром такої формації, як Січові Стрільці. Доброю, солідною є бібліографія І. Шендрика і дуже потрібними доповнення Дм. Герчанівського. Цілість, на мою думку, псує стаття Василя Кучабського, яка є публіцистичним трактатом, а не воєнно-історичним оглядом чи нарисом. Стаття Кучабського воєнної історії Січових Стрільців від «первочинив до Проскурівського періоду» не висвітлює, а навіть часами виявляє воєнно-історичний дилетантизм, зокрема в різних перебільшених твердженнях (пор. напр. стор. 230, де Кучабський цілком невірно інформує про склад ворожих сил і називає больш. військові частини, які ніколи не існували, напр. «Звенигородську дивізію»). Таких методів воєнно-історична наука не вживає, бо вона дуже старанно й вибагливо оперує фактами і заздалегідь відкидає чутки, поголоски, неперевірені твердження.

Інша справа зі статтею Кучабського, це та, що вона містить твердження, які автор у своїх пізніших працях заперечив, або подав їх в іншому наświetленні, як, наприклад, у погляді про доцільність протигетьманського повстання. Найцінніші праці дав Кучабський з історії української дипломатії, як теж з історії української справи на мировій конференції. Коли порівнювати статтю Кучабського в «Золотих воротах» з його основною працею в німецькій мові («Західня Україна в боротьбі проти Польщі й большевиків», Берлін 1934), то виявляється, що стаття «Від первочинив до Проскурівського періоду» дарма що вона була надрукована в Альманасху «Золоті Ворота» в 1937 році, мусила бути написана значно раніше від «Західньої України», можливо ще для повної Історії СС у вид. «Українського слова» (1921), яке пропало. Порівняння з іншою працею В. Кучабського, а саме зі статтею «Зовнішньо-політичне положення об'єднаних українських армій у «Чотирикутнику Смерти» в липні-серпні 1919» ЛЧК, Львів, 1931, чч. 10—12) утврджує нас тільки у цьому переконанні.

Таким чином, якщо редакція «Корпусу Січових Стрільців» рішила, в новому виданні, надрукувати статтю Кучабського, вона б мусила була її науково зредагувати. У нотках треба було навести всі твердження статті, які пізніше автор заперечив, а теж факти з інших джерел, які ставили в сумнів твердження Кучабського, як ось про цю неіснуючу «Звенигородську дивізію» большевиків. Тоді б поміщення статті Кучабського мало научний глузд, але, на мою думку, ще порстіший вихід був, коли б замість статті Кучабського, або поруч неї поміщено іншу статтю, яка б перш-за-все давала воєнно-історичний нарис історії Січових Стрільців до Проскурівського періоду, а зокрема під час другої московсько-большевицької інвазії на Україну на переломі 1918 і 1919 років.

Бо так, як є, ціла низка проблем воєнної історії Січових Стрільців, а в тому теж української воєнної історії не порушено в книзі «Корпус Січових Стрільців». Загальниками цих проблем вияснити не можна. Українська воєнно-історична наука досі не знає, чому українська армія залишила Лівобержжя і здала Київ без бою. Чи це сталося тому, що Січові Стрільці, замість всією своєю силою вдарити по головному ворогові — Таращанській дивізії, роздрібноли свої сили й ув'язувалися в бої з бунтарськими отаманами типу Ангела, Зеленого чи Хименка? Чому ударна група Сушка не зуміла об'єднатися із Зопоріжцями і здобути з ними якусь перемогу над інвазійним військом, бо ж у війні перемоги ніщо заступити не може? Чому роздрібно Січових Стрільців на дрібні групи (Рогульський, Сушко, Думин) і чому здано Київ без бою? Яка була роля Січових Стрільців у коротесенькій операції і чи не мас часом рації В. Прохода (теж полк. Пузицький), коли критично оцінює операції Січових Стрільців у цьому ра-

йоні? Як дійсно малась справа з почервонінням Січових Стрільців у лютому-березні 1919 року і які були «позиції» Стрілецької Ради перед виданням Деклярації СС, бо ж існує свідчення ген. Петра Єрошевича, тоді командира ІХ арм. корпусу, що на нарадах 1 квітня і 11 квітня командири СС були за негайним порозумінням з большевиками (на нараді в Шепетівці голоси поділилися так, що тільки один голос Симона Петлюри переважив за продовжування боротьби проти большевиків).

Ці і багато інших питань довго ще хвилюватимуть українського воєнного історика, але до відповіді на ці питання Кучабський навіть не підійшов. Найкращий доказ: просимо порівняти нарис Кучабського з доповненням В. Зарицького «Бій під Житомиром», і можна зрозуміти, про що нам ідеться. У Зарицького маємо воєнну історію на одному етапі, в Кучабського її нема. Натомість Кучабський любується в анекдотах, ось хочби згадати його знаменитого вістуну Гука, який на стежі скоро став «сотником Гуком» і «отаманом Гуком», коли до його стежі приєдналися сотні й тисячі протигетьманських повстанців. Але, анекдоти не творять воєнної історії.

У книзі «Корпус Січових Стрільців» існує ще один важливий «пробіл», а саме брак доповнення, яке б з'ясувало читачеві ясніше, чому Січові Стрільці демобілізувалися в Чорторії і не брали участі в I Зимовому Поході. Атаки на Січових Стрільців сипляться, як з рогу обильности, власне за цю демобілізацію. А власне на це питання, ясну й переконливу відповідь дав визначний старшина формації СС, полк. Михайло Курах («Чи СС брали участь в Зимовому Поході?» Вісті комбатанта, Нью-Йорк, ч. 1—2, 1961, стор. 24—36). Цю статтю треба було обов'язково включити до збірника.

Критичні замітки про книгу (ми б ще додали дуже погане графічне оформлення друку, без якого можна було обійтися, напр., маргінеси й приміщення ілюстрацій!) не мають на меті применшити значення появи цієї книги. Значення її появи є безспірне: українська воєнно-історична наука отримала дослівно 5 хвилин перед дванадцятотою нарис воєнної історії формації Січових Стрільців, які у визвольній війні відиграли дуже важливу роль. Український читач на чужині отримав книгу, з якої міг би багато дечого повчитися і недавню історію свого народу пізнати, якщо б тільки цього хотів. Ми розуміємо дуже добре труднощі, які мав Ювілейний комітет, видавці і редактори, щоб ця книга появилася. Всім, хто до цього причинився довівши до реалізації задуму, головно редакції збірника і новим його авторам, належить признання і щира подяка. Вони зробили добре і чесне діло: увіковічили пам'ять цих своїх незабутніх друзів по зброї, які історію Корпусу Січових Стрільців писали кров'ю.